

jek aanpak. Van die Transvaalse Argiefbewaarplek is 'n lys van argiefstukke van die Genootskap ontvang. Die bustoere na Krugersdorp en Johannesburg was 'n groot sukses. Die finansiële toestand van die Genootskap was met 'n batige saldo van ruim R2 345,00 gesond. Sekere rekeninge moes nog vereffen word.

Vermeld is dat grafstene deur die stadsraad "begrawe" is. Raadslid Visse het voorgestel dat mnr. Tom E. Andrews die Genootskap by die stadsraad verteenwoordig.

Op die bestuursvergadering van 26.11.1979 is deur mev. M. Andrews nadruk gelê op die feit dat die vleisbraaitoer na die Fonteine 'n groot sukses was. Die skooltuinwedstryd was afgehandel en in 1980 sou dié wedstryd 25 jaar oud word.

Alle rekeninge was vereffen en daar was 'n batige saldo van ruim R2 345,00 in kas. Mnr. Willem J. Punt het verklaar dat die klimaat vir die bewaring van die geboue aan die westelike kant van Kerkplein reg was. Hy het gevra om die administrateur skriftelik te vra om die Capitol-teater te behou. Op 'n vraag in verband met die amptelike plekname-beleid van die Stadsraad het mnr. Tom E. Andrews geantwoord dat hy nie gelukkig is nie oor die wyse waarop straatname verander word.

Op versoek van die stadsraad het die GOP die viering van Stigtersdag tot 1980 uitgestel. Pretoria sou dan 125 jaar oud wees.

7. Vergaderings in 1980 (tot 26.3.1980)

Op die bestuursvergadering van 4.2.1980 is die afsterwe van prof. J.P. Duminy (stigterslid) en mnre. Haak en Deysel staande herdenk. Van die Pretoria Tuine-Rapportryerskorps en die Voortrekkerbeweging is berig ontvang dat hulle die grafte op Booyens in stand sal hou. Die Genootskap is deur die stadsraad van Pretoria verwittig dat die GOP vroeg in 1980 genooi sal word om aan die reëlings vir die 125-jarige feesviering van die stad deel te neem.

Vir 9.2.1980 was 'n toerbus vir 60 passasiers van die firma Elwierda gehuur. Intussen het die stadsraad sy prys vir die huur van 'n bus vir toere verlaag. Sowel "Pretoriana" as die Nuusbrief was uitgestuur en aan die firma Victoria Drukkers is R1 382,16 betaal (vermoedelik vir nr. 79). I.v.m. die toestand van die grafte van R. Lys, O'Neill en Bray op die ou begraafplaas is briewe beantwoord en die skoonmaak van die begraafplaas bespreek.

Die Universiteit van Pretoria het die GOP uitgenooi om deel te neem aan die viering van die 50-jarige bestaan van Afrikaans. Na aanleiding van hierdie uitnodiging is besluit om die jaarvergadering van die GOP (1980) op die kampus te hou.

Op die volgende bestuursvergadering (3.3.1980) is besluit dat die jaarvergadering op 26.3.1980 op die kampus gehou sou word. Die universiteit het 'n skenking van R200,00 gedoen en die GOP het R150,00 bygevoeg om die koste te dek. Die GOP het die aankoop van kaas en wyn gereël en besluit om die rektor, die twee vise-rektors en hulle gades uit te nooi om die gesel-

ligheid by te woon. Verder sou uitnodigings aan die inkomende burgemeester en sy gade, die hoofde van 17 skole, wat aan die skooltuinwedstryd deelgeneem het, en hul gades gestuur word.

Die bustoer na die huis van wyle Samuel (Sammy) Marks (1843-1920) was teleurstellend. 'n Toer na Botshabelo (Middelburg) is vir 22.3.1980 gereël. In verband met die skooltuinwedstryd is daar twee groepe, t.w. gevestigde en nuwe tuine, onderskei. Van die eersgenoemde groep was die prysweners: 1. die Valhalla-skool, 2. die Rachel de Beer-skool, 3. Die Poort-laerskool. In die tweede kategorie is die pryse toegeken aan: 1. die Voortrekker Eeufees-skool, 2. die Skuilkrans-skool, en 3. die Nellie Swart-skool.

Besluit is om skole uit te nooi om aan 'n wedstryd deel te neem om opstelle oor pioniers (staatsmakers) van Pretoria te skryf. Boekpryse en merietesertifikate sou beskikbaar gestel word. Aan mnr. Hendriksz is lof toegeswaai vir al die werk wat deur hom t.o.v. die skooltuinwedstryd verrig is.

Die batige saldo, sonder aftrek van onbetaalde rekeninge, het R2 610,00 bedra. In verband met die westelike gewelfront van Kerkplein is die verskuiwing van die aksent van die gewels na die plein deur Dr. Jooste as 'n gunstige teken beskou. Hy het die plig van die GOP en ander beklemtoon om te praat. Anders sou Kerkplein verlore wees. Mnr. Tom E. Andrews het weens tydgebrek as lid van die straatnamekomitee bedank. Mnr. Willem J. Punt het i.v.m. die Trichard-gedenkteken (Maputo) verklaar dat hy onlangs daar was. Die gedenkteken was nie beskadig nie, maar die uiterlike het aandag nodig. Die volgende bestuursvergadering is op 5.5.1980 bepaal.

Die 32e algemene jaarvergadering is op 26.3.1980 gehou. Gewag is gemaak van verskeie bustoere onder leiding van mnr. en mev. Tom E. Andrews. Die hoogtepunt was die jaarlikse vleisbraaisaamtrek by die Fonteine. Die skooltuinwedstryd het meer deelnemers as in die verlede getrek. Mnr. Engelbrecht het as beoordelaar opgetree en mnr. Hendriksz se aandeel, ook in verband met die opstelwedstryd oor die pioniers van Pretoria, is as belangrik bestempel. Aan Dr. N.A. Coetzee is lof toegeswaai in verband met die verskyning van die twee uitgawes van "Pretoriana" in die afgelope boekjaar. Mnr. T.E. Andrews is van harte bedank vir die versorging en verspreiding van die Nuusbrief. Prof. Dr. F.J. du Toit Spies het meegedeel dat hy met die Rapportryerskorpse in die omgewing van die Voortrekkergrafte geskakel het. Hulle het belowe om te help. Die onderhandelinge met die Stadsraad oor die grafte in die ou begraafplaas in Kerkstraat duur voort.

In verband met Kerkplein is gerapporteer dat die westelike gewelfront behoue is. Dank is betuig aan die administrateur van Transvaal, ook met betrekking tot sy standpunt t.o.v. bewaring. Nou moet die lewe na Kerkplein terug gebring word! Prinsepark kon nie gered word nie, maar die Erasmushuis gaan bewaar word.

I.v.m. die pleknamekomitee van die Stadsraad het prof. Dr. F.J. du Toit Spies en mnr. Tom E. Andrews die GOP verteenwoordig. Mnr. Andrews het, aldus die notule, bedank.

In verband met Stigtersdag het die Stadsraad 'n aantal byeenkomste in gedagte om die 125-jarige bestaan van die Hoofstad te vier. Die GOP sal deel aan die verrigtings hê. Dank is aan mnr. Ebersohn i.v.m. die herstel van die klokkespel van die stadsraad betuig. Dank is ook teenoor mnr. Fourie uitgespreek. Die ledetal van die Genootskap het op 388, 'n toename van 20% gestaan, aldus voorsitter Dr. C.J.P. Jooste.

xxxxxxx

Ter toeligting kan hier en daar "Pretoriana" ter hand geneem word. Die skrywer se eksemplare is onvolledig, nr. 79 ontbreek.

In "Pretoriana" nr. 72 - Desember 1975 - verskyn in 248 bladsye, met Dr. Herman M. Rex as redakteur, die kroniek van die wesfasade van Kerkplein, hoofsaaklik in die vorm van koerantartikels van die jaar 1975. Die aandag word o.m. gevestig op die pleitskrif aan Eerste Minister, Sy Edele B.J. Vorster, en die waardering oor die drie geboue van die westelike gewelffront deur die redakteur.

In "Pretoriana" nr. 73 - 1977 - verskyn o.m. met Dr. N.A. Coetzee as redakteur, mnr. T.E. Andrews se insiggewende "Register of new street names and their origins" (pp.46-60), 'n vervolg op "Pretoriana" nr. 69/70, Augustus 1972.

In "Pretoriana" nr. 74/75 - Maart-Junie 1978 - verskyn onder Dr. N.A. Coetzee as redakteur o.m. Dr. B. Cronjé se bydrae "Die Erasmus-Kasteel mag nie verdwyn nie" (pp.28-33), "Verslag van die Skooltuinekompetisie 1977" (p.92) en die "Jaarverslag Genootskap Oud-Pretoria 1977-78", met 'n lys van ere-, lewens- en gewone lede van die Genootskap (pp.102-106; pp.107-110).

In "Pretoriana" nr. 76, September 1978, redakteur Dr. N.A. Coetzee, is die register van "Pretoriana", 1951-1977 (pp.3-39) en die register van die Nuusbrief nrs. 1-15 (1976-1978) (pp. 41-51) gepubliseer.

In "Pretoriana" nrs. 77/78, September-Desember 1979, met Dr. N.A. Coetzee as redakteur word die aandag gevestig op "Die Samespreking oor Die Kerkstraat-Wes Historiese Begraafplaas, Pretoria", 'n verslag deur Dr. H.M. Rex (pp.18-34), die skrywer se bydrae "Die begin van Roberts Heights (Voortrekkerhoogte)" (pp.43-45), Mervyn Emms se beskouing "East Fort - A Monument to the Vandals Strubenkop" (pp.47-52) en Dr. N.A. Coetzee, "Uit die albums van die voorgeslagte" (pp.67-99).

"Pretoriana" nr. 79 ontbreek in die skrywer se versameling.

"Pretoriana" nr. 80 oorskry die tydgrens van die notule (redakteur Dr. N.A. Coetzee).

- o -

HENDRIK STIEMENS (1822-1894)
DIE LEWENSWERK VAN 'N VERDIENSTELIKE NEDERLANDER
IN NATAL EN DIE ZUID-AFRIKAANSHE REPUBLIEK
(1856-1879; 1882-1894)^a) (I)

deur Kol. Dr. Jan Ploeger

Inleiding

Hendrik Stiemens (1822-1894) was 'n Nederlandse onderwyser wat hom in 1856 in ons land gevestig het. Hy was eers werksaam in Natal en het sy aanstelling as eerste goewermentsonderwyser in 1859 uit die hande van staatspresident M.W. Pretorius ontvang. Sy eerste skooltjie was aan Kerkplein geleë en daar is 'n deel van die pioniersbevolking van die ontluikende Pretoria onderrig.

Stiemens het, met 'n onderbreking van 'n paar jaar, hierdie werksaamhede na die Transvaalse burgeroorglog (1862-1864) en sy tydelike verbanning uit die Zuid-Afrikaansche Republiek hervat. In 1870 het hy die onderwysberoep onder meer met die pos van sekretaris van die Transvaalse Volksraad verruil. Tydens die bewind van staatspresident T.F. Burgers was hy o.m. waarnemende staatsekretaris.

Gedurende die Britse anneksasie (1877-1881) het hy as eerste staatsklerk opgetree. Hy het in 1879 as 'n pensioenge-regtigde oud-amptenaar met sy eggenote en 'n deel van sy gesin na sy land van herkoms, Nederland, teruggekeer.

Sy eerste verblyf in Transvaal was oorgangsjare, wordingsjare van die Voortrekkertydperk na 'n gevestigde samelewing met sy eie bestuursorganisasie, in die landstreek noord van die Vaalrivier. Botsings en groeipyne het voorgekom en Stiemens het op verskillende gebiede sy opbouende bydraes gelewer.

Tydens sy verblyf in Nederland (1879-1882) het hy in die vorm van lesings sy gedagtes oor dié jare laat gaan. Ons is dankbaar dat ons die lesers dié voordrag sowel in Nederlands as in die vorm van 'n opsomming in Afrikaans, kan voorlê. Dié indrukke is waardevol ten opsigte van die eerste bestaansjare van Pretoria en waar dit die vroeë geskiedenis van die Zuid-Afrikaansche Republiek betref.

Gedurende sy verblyf in Nederland is Stiemens deur die Driemanskap¹⁾teruggeroep om saam en in diens van die Boerevoor- manne die herrese republiek verder op- en uit te bou. Onder superintendent ds. S.J. du Toit (1882-1888) is Stiemens as sekretaris van onderwys in die Zuid-Afrikaansche Republiek be- noem. Na ds. Du Toit se aftrede het Stiemens hom as waarnemen- de superintendent van onderwys opgevolg (1888-1891).

Toe die skrywer in sy studie "Onderwys en onderwysbe- leid in die Suid-Afrikaanse Republiek onder ds. S.J. du Toit en Dr. N. Mansvelt (1881-1900)" (Pretoria, 1952) hierdie tyd- perk behandel het, is in hierdie publikasie 'n deel van Stie-

a) Uitbreiding van die lewenskets van Hendrik Stiemens wat deur kol. Dr. J. Ploeger gepubliseer is in "Pretoriana", deel een, nrs. 3 en 4 in Maart 1952.

mens se familiekorrespondensie met veel wetenswaardighede opgeneem.

Stiemens se laasgenoemde aanstelling was tydelik. Daar is terdeë besef dat sy ouderdom en die gebrek aan die nodige bekwaamheid hindernisse was om na die ontdekking van goud aan die Witwatersrand die dringend benodigde onderwyservorming deur te voer. Dit sou die taak van Stiemens se opvolger, prof. Dr. Nicolaas Mansvelt (1891-1900), word.

Mag veel lesers Stiemens met belangstelling op sy lewensreis in Transvaal en elders volg.

- Die skrywer

I. Lewensbeskrywing van Hendrik Stiemens (Arnhem, prov. Gelderland, Nederland, 22.3.1822-Pretoria, 25.11.1894)

1. In Nederland (1822-1856)

Hendrik Stiemens is as tweede seun van die balju Hendrik Stiemens en sy vrou, Cornelia Vermeer, op 22 Maart 1822 in die hoofstad van die provinsie Geldland, Arnhem, gebore. In Nederland het hy die bevoegdheid as onderwyser (derde klas) verwerf. Ook is hy met Hendrika Johanna van der Dussen, die dogter van 'n skoolhoof op die dorp Brummen, getroud.²⁾

Uit hierdie verbintenis is die volgende kinders gebore:

- (1) Hendrik, gebore te Brummen op 26 Augustus 1842, getroud met mej. Christina Apollonia Johanna Dorothea Penning op 18 September 1873, oorlede te Aalten (prov. Gelderland) op 26 Augustus 1929. (Oud-oom van Dr. C.P.J. Penning (Harderwijk).
- (2) Cornelis, ongetroud, majoor in diens van die Koninklike Nederlands-Indiese Leër. Oorlede in Ned. Oos-Indië.
- (3) Johannes, getroud met mej. Hupkes. As kaptein van die Koninklike Nederlands-Indiese Leër in Oos-Indië oorlede.
- (4) Anne Elie, getroud met mej. Harting. Anne Elie was 'n gepensioeneerde kaptein van die Koninklike Nederlands-Indiese Leër toe hy in Hees (naby Nijmegen) oorlede is.
- (5) Carolina Gezina, getroud met mnr. F.J. Blom, oorlede in Hees. Hierdie egpaar was die ouers van mev. J. Doornink-Blom, van Leiden (Nederland).

Aangaande die eerste huwelik is, sover dit die gegewens betref wat tans beskikbaar is, weinig met sekerheid bekend.

Op 4 Mei 1855 het Stiemens op Voorburg (by Den Haag) in die huwelik getree met Adriana Zechner (of Zegner). Die bruid was op 24 Julie 1827 gebore en Stiemens is van sy eerste vrou geskei.- Sy was op Voorburg gebore.

Die kinders wat uit die egverbintenis tussen Hendrik Stiemens Sr. en sy eerste eggenote gebore is, is van Desember 1856 af deur die grootouers in Brummen grootgemaak. Terwyl twee van die kinders reeds ten huise van die grootouers woonagtig was,

het Johannes, Cornelis en Anne Elie aldaar in Desember 1856 aangekom.

Hulle het van die dorpie Voorst, by Zutfen, gekom en 'n briefie aan hul grootouers oorhandig. Daarin het gestaan "dat vader met zijn vrouw uit Nederland vertrokken en de 3 kinderen aan de hoede der grootouders toevertrouwd werden", aldus Hendrik Jr. in sy dagboek.

Uit hierdie huwelik is gebore:

- (1) Frederik Caspar, ten tye van die vertrek van die egpaar na Natal 'n baba. F.C. Stiemens is later in Pretoria getroud met mej. C. Bergsma en was in die negentiger jare Sekretaris van die Departement van Naturellesake van die Z.A. Republiek.
- (2) Adriana, in leeftyd onmiddellik volgend op Frederik Caspar en later die eggenote van mnr. F. Zeiler, van Pretoria.
- (3) Willem Johannes. Later getroud met Jacoba Smit, 'n dogter van genl. N.J. Smit. In 1886 was W.J. Stiemens verantwoordelike klerk aan die Witwatersrand vir die plase Randjeslaagte, Langlaagte, Turffontein, Doornfontein en Elands-laagte nr. 2.
- (4) Anna, gebore in Pretoria 11 Desember 1862, later getroud met Dirk Tom, wat in 1889 waarnemende landdroos op Potchefstroom was.
- (5) Henriette, gebore in Pretoria op 16 September 1867, later getroud met Jan Debbes, seun van 'n Amsterdamse suikermakelaar.
- (6) Carolina Cornelia, gebore in Pretoria op 16 November 1869, later getroud met Roebert Gerrit Ockerse. Ockerse was in 1886 verantwoordelike klerk op die Witwatersrandse goudvelde vir die plase Paardekraal, Vogelstruisfontein, Roo-depoort, Witpoortje en Luidpaardsvlei.

Die rede(s) wat daartoe gelei het dat Stiemens vergesel van sy tweede vrou en hul seun Frederik Caspar, aan die begin van Desember 1856 aan boord van die 'Prins Frederik' na Port Natal (Durban) vertrek het, is o.i. gedeeltelik bekend. Nadat die kinders uit die eerste huwelik liefdevol deur die grootouers ontvang en versorg is, het die agtergeblewenes eers jare later uit die "Almanac de Gotha" verneem dat hulle vader goewermentsonderwyser in Pretoria was. Daarna het die briefwisseling tussen Stiemens en sy oudste seun Hendrik 'n aanvang geneem.

Volgens die teks van sy lesing het 'n deel van sy lewensverhaal soos volg verloop:

Een van die kenmerke van die jong Voortrekkersamelewing in die Vrystaat en Transvaal was die nypende gebrek aan deeglik opgeleide onderwysers om die jeug te onderrig. Die Voortrekkers het meer as eenkeer pogings aangewend om hierdie toestand,

wat deur hulle as uiters ongewens beskou is, te verbeter.

In Nederland het die Voortrekkervriend prof. U.G. Lauts (1787-1865) van die begeerte van sy vriende verneem.³⁾ Hy was daarvoor verantwoordelik dat die Transvalers twee Nederlandse onderwysers verkry het. Hulle was Hendrik van der Linden (1826?-1880) en J.W. Spruyt (1826-1908), onderwysers wat in 1851 op Potchefstroom en Rustenburg begin werk het. Verder het 'n kerklike kommissie in Amsterdam vir die uitsending van die onderwyser W. Poen (1811-1897) gesorg. Terwyl die twee eersgenoemdes as goewermentsonderwysers in Transvaal begin het, het Poen in Lydenburg in diens van die plaaslike kerkraad begin werk. Op dié wyse kon die Transvaalse jeug in 1851 oor drie bevoegde onderwysers beskik.

Hendrik Stiemens het as gevolg van briefwisseling met die Voortrekkervriend prof. U.G. Lauts besluit om van Suid-Afrika sy nuwe vaderland te maak.

2. Na Suid-Afrika (1856)

Aan die begin van Desember 1856 het hy, sy eggenote en 'n baba van vier maande in Amsterdam aan boord van die fregatskip 'Prins Frederik' gegaan, nadat prof. Lauts hom teen 'n salaris van ruim £250 per jaar as onderwyser te Pinetown (Natal) aangesel het. Prof. Lauts, aldus Stiemens, het dit in sy hoedanigheid as 'n saakgelastigde vir die Boere gedoen.

Na 'n onaangename seereis het die passasiers aan die begin van Mei 1857 aan die Kaap aangekom. Die aanblik van die stad was verruklik, die verblyf van drie weke in Kaapstad besonder aangenaam. Byna was die 'Prins Frederik' by sy vertrek gestrand. Van die Kaap na Port Natal (Durban) het storms die reis onaangenaam gemaak. Koskaarste aanboord en een kommetjie met drinkwater per dag het die reis ondraaglik gemaak.

Eindelik het die baai in sig gekom, maar van die kus is gesein dat die skip in volle see moes bly omdat 'n storm verwag is. 'n Verskriklike storm, gepaardgaande met 'n kwaai donderstorm, het die skip in 'n haglike toestand laat verkeer. Die bemanning het gesukkel om hul werk te verrig, terwyl die kaptein geen woorde van troos of bemoediging aan die wanhopige passasiers gerig het nie. Gelukkig het die storm bedaar, maar die skip is op so 'n wyse deur die golwe heen en weer geslinger dat dit ver uit sy koers geslaan is. Na veertien dae, nou onder gunstiger omstandighede, het die 'Prins Frederik' sy anker eindelik in die baai van Port Natal laat val.

3. In Natal (1856-1859)

Met 'n tweetal skuite is die passasiers na die strand vervoer, waar - aan die waterkant - twee ossewaens gereed gestaan het om die reisigers en hul bagasie te vervoer.

Dié reisigers wat geen plek op die waens kon kry nie, is deur Swartes na die vaste wal gedra.

Vir die meeste reisigers, onder wie Stiemens, was die be-

stemming van die reis Pinetown, waar hulle in diens van die Nederlandse kolonis T.C. Colenbrander (1811-1881) sou tree.⁴⁾

'n Stewige maaltyd in Durban het die ellendes van die see-reis laat verdwyn, maar 'n wrede ontugtering het vir Stiemens gevolg. Hy het Colenbrander in Durban ontmoet, hom sy aanstellingsbrief gewys en moes daarna verneem dat dit van geen waarde was nie. In Pinetown het slegs een Nederlandse gesin gewoon en hulle het reeds 'n huisonderwyser besit.

Stiemens was teleurgestel, maar Colenbrander het aangebied dat hy die onderwyser en sy gesin sou huisves, terwyl twee Transvalers met dieselfde aanbod gekom het indien Stiemens hom mettertyd in die Oorvaal sou wou vestig. Dit was onmoontlik. Inmiddels het Stiemens besluit om afleiding in Durban te vind. Die stad, aldus ons mededeler, was nog in aanbou, orals het hulle Engels gehoor en gesukkel om hulle verstaanbaar te maak.

Kort daarna het 'n dertigtal landverhuisers per ossewa na Pinetown vertrek. Die natuurskoon het die aandag van die reisigers geboei, terwyl op die plaas van Colenbrander nog veel meer te sien was wat die aandag van Stiemens en die syne s6 besig gehou het dat hulle ongetwyfeld al hul leed tydelik vergeet het.

Colenbrander was besig om 'n indigofabriek op te rig, het katoenstruik geplant en in sy tuin 'n groot hoeveelheid pyn-appels gekweek. Later sou Stiemens verneem dat die poging van Colenbrander misluk het. Die onderneming het die staatsmaker baie geld gekos, maar tot vandag toe is die naam Colenbrander aan die Natalse dorpie Nieu-Gelderland, die plek waar hy en sy familieledede saam met 'n aantal Nederlandse immigrante met suikerplantasiebou begin het, verbind.

Stiemens het rusteloos begin word en besluit om van Pinetown na Pietermaritzburg te stap om daar sy geluk te beproef. Die nagtelike donker het hom oorval, hy het 'n paar uur in die rugtes lê en slaap, maar is deur die gehuil van jakkalse en ander klein wild wakker gemaak. Hy het opgestaan, weer verder gestap en gedwaal totdat hy eindelijk 'n huis gewaar en daar onderdak gekry het.

Die volgende oggend was hy vroeg uit die vere en het betreklik gou in Pietermaritzburg aangekom. Daar was hy so gelukkig om 'n paar medepassasiers van die 'Prins Frederik' te ontmoet wat hom aan 'n Afrikaner bekend gestel het. Uit sy mond het Stiemens verneem dat hy in Pietermaritzburg geen werk sou vind nie. Allereers was alles Engels en verder moes Stiemens eers met die gewoontes van sy nuwe land vertrou raak. Daarom sou dit, aldus sy segsman, die beste wees om eers boerskoolmeester te word. Die raadgewer, na wie Stiemens goed geluister het, het vertel dat sy swaer, 'n boer, in Pietermaritzburg was en waarskynlik graag 'n onderwyser vir sy kinders sou wil hê.

In die volgende woorde deel Stiemens 'n deel van die gesprek tussen die toekomstige werkgewer en die nuwe meester mee.

"Hij: Is jij die Hollander, wat kom jij maak?"

Ik: Ja Mijnheer, ik ben Hollander en ben met mijne familie hier gekomen om Afrika tot mijne woonplaats te kiezen.

Hij: Nou, ons is schaarsch van Hollanders. Jij wil schoolmeester wor nê?

Ik: Als ik goed geplaatst kan worden, ja."

Daarna het die ondersoek na die bekwaamhede van die onderwyser begin, nadat 'n Bybel te voorskyn gebring is.

"Kan jij lees?" was die eerste vraag. Nadat Stiemens bevestigend geantwoord het, is hom versoek om 'n deel uit Genesis of Eksodus voor te lees. Vervolgens is die vraag gestel of die meester kan skryf. Weer het Stiemens bevestigend geantwoord, waarop die versoek gevolg het om 'n deel van Gesang 24 te sing. Vervolgens het die versoek gekom om Psalm 25 "met draayers" te sing. Meester het nie geweet wat van hom verlang is nie, maar nadat sy ondervraer hom Psalm 25 voorgesing het, het Stiemens verklaar dat hy die kuns, om "met draayers" te sing, verstaan. Die ondersoek het bevredigend verloop en daarna is die voorwaardes vir indiensneming bespreek.

Stiemens is £3 per maand aangebied om die ses kinders van sy werkgewer te onderrig. Van ander kinders kon hy vyf sjielings skoolgeld per maand vra. Verder sou hy vry kos en inwoning ontvang, terwyl klere nie by die vergoeding ingesluit was nie.

Stiemens wou graag meer besonderhede weet en het gehoor dat hy en sy gesin weekliks 'n bok of 'n hamel, wildsvleis, meel en vet sou ontvang. "Uw vrou kan dan banje bak en keerse maak", is daaraan toegevoeg. Toe Stiemens geantwoord het dat sy vrou dit nie kan doen nie, moes hy hoor: "Nou is dan die Hollandsche vrouwen zoo gevrot dat zij dat niet kan nie? da's aardig, dan zal mijn ou vrouw dat wel doen."

'n Paar dae later was Stiemens en sy gesin op die plaas van sy eerste werkgewer in Suid-Afrika, mnr. Marais, wat aan die Boesmansrivier gewoon het.

Spoedig het dit die onderwyser duidelik geword dat die stelsel bestaan het om kinders in te prent dat onderwysers as strafwerktuie gehuur is, pleks dat hulle as kindervriende beskou is. Die verwelkoming was buitengewoon hartlik en daarna is die besoekers met 'n "Kom nader" in die woning binnegelei. Kort daarna is die eerste Boeremaaltyd aan die gaste voorgesit. Kop, pens en pootjies, stampmielies en aartappels wat in suiker gestoof was, brood, botter en melk het uitstekend gesmaak. Kort daarna is die kliphuis besigtig. Stiemens het die kooigoed van die wa afgehaal en spoedig het die vermoede reisigers geslaap. Plotseling is die geluid gehoor soos die gestamp van die voete van 'n regiment voetvolk. 'n Trop bokke, wat voorheen in die kliphuis oornag het, is gedwing om die hasepad te kies. Veiligheidshalwe het die verskrikte meester die deuropening toegemaak en op die skooltafel gaan slaap. Die nag het verder sonder noemenswaardige voorvalle verloop en die volgende dag het almal

hard gewerk om die kliphuis behoorlik bewoonbaar te maak.

Die volgende dag was 'n Sondag. Van heinde en ver het vriende opgedaag om met die nuwe meester kennis te maak. Sommige mense het hul kinders, ander het biltong, aartappels of boerbeskuit gebring. Meester moes die diens lei en het 'n gedrukte preek voorgelees.

Maandag het die skool begin. Om nege-uur het die kinders opgedaag. Vrees was op almal se gesiggies. Hulle het - aldus Stiemens - gedink dat hy met die stok sou begin en met die sweep sou eindig. Dit was gewoon in dié dae, want die meeste skoolmeesters van die ou tyd was gedroste matrose, aldus Stiemens. Spoedig het die kinders ontdek dat die nuwe meester 'n kindervriend was.

Die kinders was leergierig en mnr. Marais het ook dikwels kom luister. Ses lesure per dag en vry op Saterdag en dan het Stiemens groente begin plant en blomsaad gesaai. Maar 'n strawwe haelstorm het gekom, alles verwoes en sowel meester Stiemens as mnr. Marais kon weer van vooraf begin.

Meester moes in die begin nog heelwat leer. Op 'n sekere dag het 'n jong kuiergas op die plaas verskyn. In die skool het die dogters begin lag. Meester het niks daarvan verstaan nie, maar die volgende dag het hy verneem dat Gileam en Dirkie opgesit het "tot de keers dood was".

Meester het dit as sy plig beskou om hom op ernstige wyse met Dirkie te onderhou. Sou soiets weer gebeur, dan sou hy haar verdere toegang tot die skool ontsê. Daarna het hy alles aan mnr. Marais gaan vertel. Groot was sy verbasing toe sy verhaal met gelag aangehoor is. Toe moes die onderwyser verneem dat dit die gewoonte was wanneer 'n paartjie verloof raak. Tewens was Gileam 'n ordentlike seun en Dirkie oud genoeg om te trou.

Nege maande het Stiemens sy werk in diens van mnr. Marais verrig. Daarna was die ouers van mening dat hul kinders ver genoeg gevorder was om belydenis te kan doen. Aansoeke van ander ouers het gekom en kort daarna het Stiemens en sy gesin na Mooirivier se wêreld getrek om daar, in diens van mnr. Lötter, nie alleen 'n besonder aangename tyd nie, maar ook 'n periode van verder leer en aanpas deur te bring.

Die plaas was een van die mooistes in Natal en die plaasbewoners welgesteld.

Pragtige spanne osse, volgens kleur uitgesoek en meer as 250 perde was 'n lus om te sien. Mnr. Lötter het jaarliks 50 jong perde aan die Engelse leër verkoop waarvoor hy per stuk van £25 tot £50 ontvang het. Daarby was hy 'n bedrewe stoker van perskebrandewyn. "Tant Bella" was 'n werksame, sorgsame huisvrou. Wat bak en kook betref, was sy onoortreflik. Sy het kerse gemaak, asyn vervaardig en seep gekook. Van skoenmakerswerk en kalkbrand het sy verstand gehad. Haar skape of bokke het sy soos die beste slagter geslag. Die gesin was met agt kinders geseën. Mev. Stiemens het heelwat nuttige wenke van haar gasvrou ter harte geneem. Nege maande het meester Stiemens die jeug onderrig en wanneer hy sy herinnerings aan sy verblyf

aldaar afsluit, dan getuig hy dankbaar:

"Nog lang zal het mij een aangename herinnering zijn de goedheid en beleefdheid gedurende ons verblijf aldaar bewezen."

In die volgende gesin was daar huislike moeilikhede, terwyl die kos ook nie te ruim toebedeel was nie. 'n Onaangename voorval het die stemming tot so 'n mate bederf dat Stiemens besluit het om te probeer om op Greytown aan die slag te kom.

Die vooruitsigte aldaar was nie te gunstig nie. Redding het gekom in die vorm van twee briewe, afkomstig van Staatspresident M.W. Pretorius en Staatsprokureur B.C.E. Proes (1831-1872). Albei het Stiemens uitgenooi om na die Overvaalse te kom.

4. Eerste goewermentsonderwyser op Pretoria (1859)

"Altijd had ik lust gehad om in dat nog woeste land te wonen," skryf Stiemens. Sy vrou het die gedagte ook toegelag om na Transvaal te gaan. Voorberei vir 'n lang reis wat volgens skatting ongeveer ses weke sou duur, was die Stiemensgesin nie. Gelukkig het hulle daarin geslaag om 'n ossewa te kry, waarvan die eienaar bereid was om hulle teen betaling van ongeveer £75 na Transvaal te vervoer.

Aan die begin van September 1859, aldus Stiemens, is die reis aanvaar. 'n Nederlandse boukundige, wat sy heil as timmerman in Transvaal wou soek, is tydens die reis oorlede nadat deur 'n ongelukkige sameloop van omstandighede 'n wawiel oor sy liggaam gegaan het. Die reis was vol avonture. Wild van alle soorte was nog volop en na 24 dae het die reisigers 'n viertal veeboere ontmoet was met hul skape op trek was om beter weiding te soek. Hulle was tewens wildjagters en volgens Stiemens "regte Enakskinderen".⁵⁾

Nadat nog 'n buffeljagter by die Vaalrivier ontmoet is, wat mev. Stiemens met 'n paar pragtige volstruisvere en buffelbiltong vereer het, het die ossewa op 11 September 1859 deur die strate van Potchefstroom gerol.

'n Nuwe hoofstuk in die geskiedenis van Stiemens se loopbaan in Suid-Afrika het begin.

In Potchefstroom, in daardie dae die setel van die Transvaalse regering, is Stiemens op gasvrye wyse deur die Staatsprokureur, mnr. B.C.E. Proes, ontvang. Die Goewermentsekretaris was so bereidwillig om die nuwe onderwyser aan Staatspresident M.W. Pretorius voor te stel.

Verbasing oor die eenvoudige woonhuis van die staatshoof spreek vandag nog uit die aantekeninge van Stiemens. Hy het die President in 'n groot vertrek aangetref. 'n Kers, wat op 'n ongeverfde tafel gestaan het, het die Staatspresident en sy gade die nodige lig verskaf. President Pretorius was in 'n molvelpak gekleed, mev. Pretorius het 'n kappie gedra terwyl 'n bont doek oor haar skouers vasgemaak was.

Spoedig het die besoeker ontdek dat die Staatspresident oor 'n gesonde oordeelsvermoë beskik het. Stiemens is vrye keuse in verband met sy standplek toegestaan en hy het besluit

om Pretoria te kies. In die President se kantoor is die aanstellingsbrief opgestel en onderteken en daarna het die staats-hoof die pasbenoemde onderwyser op s6 'n wyse toegesprek dat dit diep indruk op Stiemens gemaak het.

Die salaris is op £90 per jaar vasgestel, waarby die opbrengs van skoolgeld gevoeg is. Die volgende dag is nader met die Staatspresident kennis gemaak, terwyl Potchefstroom besigtig is. Dit was, aldus Stiemens, 'n mooi dorp wat uit ongeveer 30 tot 40 huise bestaan het. Die meeste huise was winkels waarin baie handel gedryf is.

Nadat die onderwyser en sy vrou die nodige padkos gekoop het, is hulle per ossewa na Pretoria. Onder gewone omstandighede was dit 'n reis van drie dae, maar die wadrywer het dikwels uitgespan. Stiemens het die oponthoud nie betreur nie, die ossewa het van plaaswoning tot plaaswoning gery, orals is nuwe indrukke versamel en na sewe dae het die reisigers in Pretoria aangekom.

5. Die eerste jare in Pretoria

'n Paar jaar na die stigting van Pretoria het die eerste goewermentsonderwyser sy verskyning gemaak in 'n klein dorpie wat later tot 'n groot stad sou uitgroei. In 1859 was daar 'n kerk, 'n kantoor, twee winkels en drie woonhuise. Naby die jong dorpie was 'n paar plaaswonings. Die handjiewol inwoners was bly om 'n onderwyser in hul midde te hê en het hulle beywer om die nuweling onderdak te verskaf. Stiemens en sy vrou en baba het hul intrek in 'n klein, maar gerieflike huis op een van die plase geneem. Saans is meel, vleis en ander benodigdhede ongeveer gebring. Dit het die verhouding besonder veraangenaam, maar aan die ander kant moes die meester en sy vrou heelwat ontbeer wat hulle in Nederland as vanselfsprekend beskou het. Mev. Stiemens moes brood bak en seep en kerse maak, meester Stiemens was verplig om sy eie skoene te maak en te herstel. 'n Skoolgebou was nie aanwesig nie, maar spoedig het behulpsame en vaardige hande 'n bestaande hartbeeshuisie in 'n skool verander. Tafels en skoolbanke is gemaak en binne 'n week was die nuwe meester deur 'n twintigtal leerlinge omring.

Tydelik het die hartbeeshuisie goeie dienste bewys, maar Stiemens het op die bou van 'n skool aangedring. Weer het hy nie vergeefs 'n beroep op die Pretorianers gedoen nie. Van al kante het hulp en steun opgedaag. Die een ouer het stene gebring, die ander het met gras vir die dak gekom, 'n paar het kalk gebrand, weer ander het klei en sand gebring, terwyl die beter bemiddeldes hul bydraes in die vorm van geld gegee het. Na drie maande was 'n uitstekende skool gereed, 'n gebou waarin Stiemens 'n sestigtal kinders onderrig het. Hoe begerig die ouers was om hul kinders aan 'n opgeleide onderwyser toe te vertrou, blyk uit die mededeling dat sommige boere dorpwaarts gekom het om hul kinders in die geleentheid te stel om onderwys te ontvang. Hulle het hartbeeshuisies gebou en tydelik daarin gewoon om hul kinders in staat te stel om te leer.

Meester Stiemens het ook nog ander werksaamhede verrig. Op Sondae moes hy in die eenvoudige kerkie op die teenwoordige Kerkplein die godsdiensoefeninge lei, terwyl maar al te dikwels ouers gekom het om 'n ou horlosie of 'n groter uurwerk te laat herstel. Volgens hulle was die nuwe meester in alles bedrewe. Wanneer hy die teenoorgestelde beweer het, dan was hulle nie daarmee tevrede nie. Soms moes die ou Bybels in 'n nuwe band gesteek word, dan was Stiemens weer bedrywig om testamente op te stel. In die laaste geval was die vergoeding £1 vir elke testament wat hy opgestel het.

Uit die volgende mededeling blyk wat sommige ouers as doelstelling van die onderwys beskou het. Eendag het 'n moeder haar agtienjarige seun skool toe gebring. Die seun kon nie lees nie en Stiemens het besluit om sy nuwe leerling te leer spel. Dit was nie volgens die smaak van die moeder nie, wat 'n Bybel saamgebring het. Haar kommentaar was: "Nee, hy mot maar net nou in de boek lees, hy mot lidmaat wor' hy wil bietjie gaan trouw", aldus Stiemens in sy beskrywing.

Kort daarna is Stiemens in staat gestel om 'n eie huis te koop. Die vorige eienaar, wat 'n nuwe woning gebou het, het egter die deure uit sy ou huis verwyder. 'n Skrynwerker was onbekend in Pretoria en bygevolg was Stiemens verplig om eiehandig deure te maak.

Geselligheid was 'n kenmerk van die outydse samelewing in Pretoria. Wanneer saans 'n geweerskoot by 'n woning geknal het, dan was dit die teken vir die dorpsgenote om daar te gaan kuier. Almal is gasvry onthaal, want - soos Stiemens dit gestel het - almal was burgers van die Republiek en almal het soos kinders een huisgesin saamgeleef.

Terwyl die oueres gesels het, het die jonger geslag so 'n aangename aand dikwels met 'n dans afgesluit.

Ruimte was daar vir almal, grond was volop. Wie voor 1859 in Transvaal kom woon het, was vry om twee plase volgens sy eie keuse uit te soek; wie later verskyn het, was op een plaas geregig. Die eienaar was verplig om vir elke plaas jaarliks £1 belasting te betaal. Plaasregte het dikwels van eienaar verwissel. Stiemens maak melding van 'n bottel perskebrandewyn, terwyl hy persoonlik op dié wyse 'n plaas vir 'n ou silwer horlosie gekry het, 'n plaas wat hy ses jaar later vir £150 verkoop het.

Stiemens se skool het aanvanklik in 'n bloeiende toestand verkeer. In oorleg met die Staatspresident het hy besluit om, behalwe lees en skryf, ook ander leervakke soos aardrykskunde en reken te onderwys.

Die eersgenoemde nuwe vak sou sy skool spoedig ernstig in die gedrang bring. Toe die meester die vraagstuk van die draaiing van die aarde ter sprake gebring het, het die ouers daarin die leer van die Antichrist gesien, met dié gevolg dat aan die einde van dieselfde maand van die tagtig leerlinge nog slegs 'n dosyn oorgebly het.

6. Stiemens na Soutpansberg en Panda. Besoek aan Mosjesj

Op hierdie tydstip het 'n wending in die staatsake in Transvaal die onderwyser tydelik uit sy netelige posisie verlos. Staatspresident M.W. Pretorius is met meerderheid van stemme as staatshoof van die susterrepubliek gekies. In die Zuid-Afrikaanse Republiek is Stefanus Schoeman as waarnemende Staatspresident aangestel. Hy het Stiemens versoek om teen 'n salaris van £200 per jaar as Staatsekretaris op te tree, 'n aanbod wat aanvaar is.

Deur bovermelde benoeming aan te neem het Stiemens van nou af ten nouste met die Transvaalse politieke wrywings van sy tyd in aanraking gekom. Die posisie van Schoeman was van die begin af moeilik, aangesien die (enkel) Gereformeerdes, onder leiding van die latere Staatspresident Kruger, hul ontevredenheid oor die aanstelling van Schoeman nie weggesteek het nie, aldus Stiemens. Alvorens Stiemens die verloop van hierdie stryd skets, wy hy sy aandag aan 'n tweetal reise wat hy saam met Schoeman onderneem het. Die eerste reis was na Soutpansberg, vanwaar die regering klagtes ontvang het as sou die Blankes die Swartes op barbaarse wyse behandel het. Dit het geblyk dat 'n klein aantal Blankes krale aangeval en vee van die Swartes gesteel het. Schoeman, sy seun en Stiemens het met 'n tagtig stamhoofde vergader, maar die skuldiges was nie van plan om hulle aan die straffende hand van die gereg te onderwerp nie. Hulle het 'n poging aangewend om die kommissie van ondersoek te verja, 'n poging wat misluk het. Later het die Swartes self die wet in eie hande geneem, aldus Stiemens.

Soutpansberg was in dié dae 'n belangrike handelsentrum, Olifantstande, waarvan sommige meer as 120 pond geweeg het, is vir krale en koperringe verruil.

Kort voor die terugreis aanvaar is, het 'n Baster, wat deur die besoekers as veldkornet oor 'n aantal Swartes aangestel was, een van sy seuns gebring en Stiemens versoek om hom in Pretoria te probeer opvoed en as kinderoppasser te gebruik. Stiemens het aanvanklik geweier, maar die segsman het verklaar dat hy ongeveer veertig kinders besit en dat hy hulle nie almal kan kos gee nie. So het "Silo Vela" na Pretoria vertrek. By dieselfde geleentheid het 'n bediende van die Portugese konsul in Soutpansberg met 'n klontjie gekom wat 'n kaartjie om die hals gedra het, waarop geskryf was "Present voor den Heer Stiemens". S6 het "Silo Vela" en "Present" na Pretoria verhuis. Terwyl eersgenoemde die gesin geruime tyd gedien het, het "Present" betreklik gou van elenaar verwissel.

Terug in Pretoria moes Schoeman ontdek dat alles in rep en roer was. Die teenparty was baie bedrywig, maar dit is noodsaakliker geag om eers na Wakkerstroom en Zoeloeland te gaan. Oproerigheid en die wenslikheid om 'n verdrag met Panda te sluit oor St. Luciabaai is as belangriker aangeleenthede beskou. Deur St. Luciabaai te verwerf sou die Transvalers oor 'n eie hawe beskik. Daardeur sou hulle duisende ponde invoerregte bespaar,

maar tewens onafhanklik van die Brits-beheerde hawens in Suid-Afrika wees. President M.W. Pretorius sou, namens die Vrystaat, terselfdertyd sy opwagting by Panda maak.

Schoeman, Stiemens en die Staatsprokureur het op reis gegaan, terwyl die bewind aan twee lede van die Uitvoerende Raad oorgelaat is. Na vyf dae het die geselskap op Wakkerstroom aangekom, waar hulle President M.W. Pretorius en 'n paar Vrystaatse Raadslede ontmoet het. Gesamentlik het die twee groepe na Panda se stat vertrek. 'n BoodsAPPER is gestuur, maar Panda (1810-1872) het laat verstaan dat hy eers die volgende dag die Boere sou kan ontvang. As bewyse van sy vredeliewende bedoelings het hy 'n wit os en 'n swart skaap gestuur.

Die volgende dag is die geselskap na Panda se verblyfplek gelei, wat deur 'n groot aantal strooise omring was waarin sy vroue gewerk het. Voor Panda se verblyfplek was 'n groot paal opperig waaraan 'n aantal ossterte gehang het as tekens van sy koninklike waardigheid. Van 'n smous het die Transvaalse afgevaardigdes tydens hul reis 'n paar lang stawe gekoop soos dié wat deur tamboer-majoors van 'n orkes gedra word. Panda was besonder in sy skik met een van hulle wat hom as geskenk aangebied is.

Na die gewone begroetingsplegtighede het 'n tolk die wense van die besoekers kenbaar gemaak. Aan Panda is verklaar dat die Boere vergunning wou hê om 'n pad na die baai aan te lê en toestemming om St. Luciabaai te beset.

Panda het voorlopig sy medewerking beloof en die Boere versoek om twee dae later op 'n vergadering te verskyn. Verder het hy in die vooruitsig gestel om die besoekers op 'n krygsdans te onthaal.

In die geheim het hy versoek dat die Boere hom sou help om te belet dat Cetshwayo (1826-1884) sy opvolger sou word. Die seun, wat hy as sy opvolger aangewys het, het gevlug. Panda sou graag wil hê dat die Boere hom onder hul beskerming sou plaas.

Twee dae later het die byeenkoms plaasgevind. 'n Geselskap van ongeveer twintig Blankes, wat in die geheim goed bewapen was, het Panda en 'n groot aantal indoenas ontmoet. Ofskoon 'n klein aantal van hulle, met Cetschwayo as segsman, besware gekoester het, het die oorgrote meerderheid die versoek van die Boere goedgekeur. Woeste krygsdanse het gevolg en nadat die besoekers weer 'n wit os en 'n swart skaap aangebied is, is die terugreis aanvaar. In die Wakkerstroomse gebied is 'n aantal rowende en stropende Boesmans opgespoor en daarna is die Transvalers en Vrystaters op pad Bloemfontein toe. Stiemens het in President Pretorius se muilewa gereis.

In Bloemfontein is die Transvaals-Vrystaatse grensgeskil opgelos en daarna kennis gemaak met George (1835-1915), 'n seun van Mosjesj (1786-1870), wat op Europese wyse gekleed was en vloeiend Engels gepraat het. Hy sou die geselskap na sy vader se stat begelei om daar die verhouding tussen Mosjesj en die Transvalers en Vrystaters te bespreek.

Mosjesj is deur Stiemens beskryf as 'n "grijze dikke kaffer". Die reeds genoemde George, wat nou sy Europese klere met dié van sy stam verwissel het, het uit naam van Mosjesj gepraat. Die samesprekings het in 'n huis plaasgevind, waarin Mosjesj en sy raadgewers aanwesig was. Op 'n misvuur het 'n ketel gestaan waarin koffie gemaak is wat byna ondrinkbaar vir die besoekers was.

Om die besoekers 'n indruk van sy mag te gee, het Mosjesj sewe berede regimente laat aanruk, van wie die meeste ruiters met onbruikbare gewere bewapen was. Miskien as gevolg daarvan het die besoekers alles kalm en sonder enige spoor van opwinning of verleentheid aanskou.

Mosjesj het, by monde van George, sy bereidwilligheid getoon om verdrae met die Transvaalse regering te sluit. Hy het beweer dat dit vrede tussen hom en die Vrystaters was. Bygevolg was verdrae oorbodig. Van Boerekant is die voorstelle verwerp. Mosjesj het verneem dat die twee state saamwerk en afsonderlike ooreenkomste nie gesluit kan word nie.

7. Stiemens en die Burgeroorlog (1862-1864)

Oor Winburg en Kroonstad het Schoeman en sy reisgenote na Potchefstroom gegaan. Daar moes hulle verneem dat, tydens hul afwesigheid, die teenstanders die Goewermentskantoor in Pretoria beset en krygswet afgekondig het.

Schoeman en die syne het 'n byeenkoms belê en 400 burgers het by dié geleentheid beloof om na Pretoria te gaan en die teenstanders te verdryf. Na die byeenkoms het Schoeman en die ander lede van sy geselskap in alleryl na Pretoria gery. Wel was almal bevrees, maar die toestand was minder gevaarlik as wat verwag is. Die Goewermentskantoor is weer deur hulle in besit geneem ...

Nuwe beroering is verwek deur 'n besluit van die Sinode van die (enkel) Gereformeerde Kerk in Transvaal wat volgens Stiemens besluit het om die owerheid te versoek om hul leraar, ds. D. Postma (1818-1890), uit die Staatskas te salarieer.

Daar is afwysend oor dié versoek beskik en daarna is die Regering laat verstaan dat 'n gewapende mag sou verskyn om Schoeman en sy aanhangers uit Pretoria te verdryf. 'n Boodskapper is na Potchefstroom gestuur om die 400 burgers daar te versoek om hulp te kom verleen.

'n Aantal ondersteuners van Schoeman het hulle inmiddels in sy woning verskans, 'n gelaaide kanon voor die deur opgestel en daarna 'n afwagtende houding ingeneem. Inmiddels het die vyandelike geleedere aansienlik aangegroei. Die Goewermentskantoor het weer van besitter verwissel en daarna is 'n afgesant van die teenparty gestuur om die sleutel van die gebou te kom haal. Hy het 'n weierende antwoord ontvang en het vervolgens verklaar dat Schoeman en sy aanhangers as oproermakers en rebelle beskou en onder arres geplaas sou word.

Volgens Stiemens was veertien weerbare mans in die weiering betrokke, maar hulle was vasberade om 'n stryd op lewe en dood

teen die oormag aan te bind wat ongeveer 600 man sterk was. Tot die middag van die dag van die weiering het alles rustig verloop. 'n Hollander, wat hom van die Schoemangroep wou verwyder, is gevange geneem. Stiemens se eggenote wou na haar woning terugkeer om moontlike plundering te voorkom. 'n Ander Hollander het aangebied om haar te begelei, maar is ook gevange geneem. Mev. Stiemens het by haar huis aangekom. 'n Verwagte aanval het inmiddels uitgebly waarop Stiemens, wat met 'n rewolwer gewapen was, besluit het om huis toe te gaan om daar sy gesin te beskerm. Die vyand het hom ongehinderd laat gaan. Stiemens, wat baie vermoeid was, het gaan slaap, maar is kort daarna deur sy vrou wakker gemaak met die mededeling dat 'n menigte by die huis saamdrom.

Die agterdeur van die huis is oopgebreek en voordat Stiemens kans gekry het om sy klere aan te trek het 'n dertig- of veertigtal van sy vyande die huis binnegedring en hom na die vyandelike laer oorgebring waar hy in die blok toegesluit is.

Die twee Hollanders wat reeds vroeër die dag gevange geneem is, was sy maats. Die volgende dag het aangebreek. Die gevangenes is na die skoolgebou oorgebring en weer in die blok toegesluit. Daar het hulle verneem dat Schoeman en 'n paar van sy aanhangers in die loop van die dag na Potchefstroom vertrek het. Eers is die geselskap in die blok met nog drie en die volgende dag met twee gevangenes vermeerder. Die blok was nou vol en op bevryding was geen kans nie, ookal omdat die vyand 500 manskappe na Potchefstroom gestuur het en heer en meester was.

Die gevangenes het, terwyl hulle in die blok toegesluit was, onaangename dae deurgebring. 'n Paar gevangenes het tydelik die moed verloor, maar die meeste het volhard. 'n Transvaler het aan Stiemens gesê: "Ou meester ik zal die skandaal nie vergeet nie ik zweer ver jou as ik kom los ik zal een van die kriegsraad skiet".

Later sou hierdie Transvaler bewys het dat hy geen slaaf van sy woord was nie. Hy het, tydens die gewapende botsing by Krokodilrivier, wraak geneem.

Agt dae nadat Stiemens gevange geneem was, moes die gevangenes voor die krygsraad verskyn. Hulle kon na die aanklagtes luister, maar is nie in die geleentheid gestel om te antwoord nie. Dieselfde aand het 'n geheime boodskap Stiemens bereik. Indien hy na sy vyande sou oorloop, dan sou hy in vryheid gestel word en sy nuwe meesters as sekretaris kan dien. Met verontwaardiging het Stiemens die aanbod, wat volgens hom van die krygsraad afkomstig was, verwerp.

Die volgende oggend het die gevangenes weer voor die krygsraad verskyn. As hoof van die rebelle is Stiemens toegelaat om die krygsraad, onder voorsitterskap van S.J.P. Kruger (1825-1904), toe te spreek. Stiemens het in sy pleidooi 'n beroep op die menslikheid en godsvrug van die latere Staatspresident gedoen. Daarna is die gevangenes weer na hul tydelike verblyfplek teruggevoer om na 'n halfuur hul vonnis te verneem. Die drie hoofbeskuldigdes, onder wie Stiemens, het verneem dat

al hul besittings in beslag geneem is, hulle sou oor die grens gesit word en is voëlvry verklaar. Een en ander moes binne sewe dae ten uitvoer gebring word. Hulle kon nog kies tussen sewe dae huisarres en volledige bewegingsvryheid teen £30.

Stiemens het geweier om die dertig pond te betaal, ses ander veroordeeldes het sewe dae bewegingsvryheid bo huisarres verkies. Vervolgens het die oorwinnaars na Potchefstroom vertrek waar die staat van beleg afgekondig is.

Aanvanklik het Schoeman en die syne teen 'n oormag stand gehou, maar later die aftog geblaas. Schoeman, wat inmiddels ook voëlvry verklaar was, het na die oorkant van die Vaalrivier uitgewyk en Stiemens laat verstaan om vir beraadslaging oor te kom en te probeer om die vryheid te herwen.

Stiemens se sewe dae was verby en feitlik sonder besittings het hy na die Vaalrivier vertrek om daar, op Vrystaatse grond, onderdak by familieleden van Schoeman te kry. Sy vrou en drie kinders het in die distrik Heidelberg agtergebly. Ongeveer twee maande het Stiemens in ballingskap deurgebring, maar van verandering van die staatkundige verhoudings in Transvaal was daar geen sprake nie. Omdat hy niks van sy gesin verneem het nie, het hy besluit om ten spyte van die feit dat hy voëlvry verklaar was, hulle op Transvaalse grond te gaan besoek. Sy plan was om saam met sy gesin in die Vrystaat te vertoef, sodat die gesin ten minste weer verenig sou wees. Die boer, by wie die gesin verblyf gehou het, het opdrag gekry om met 'n ou wa tot in die middel van die Vaalrivier te ry. Daar was die grens tussen die twee republieke en vandaar moes die gesin deur die water stap om die oorkant te bereik.

'n Vrystaatse boer, 'n sekere Senekal, het die bannelinge eers gehuisves en hulle vervolgens na die tydelike verblyfplek van Schoeman vervoer. Die lewe was vol moeilikhede. Verskeie sierade moes verkoop word om die nodige te kry en vriende aan die oorkant van die Vaalrivier het berigte gestuur wat nie hoopvol vir 'n spoedige bestuursverandering was nie. Te midde van hierdie ellende het 'n afvaardiging van Mosjesj verskyn wat uit twee van sy seuns bestaan het. Hulle het aangebied om 6000 strydbare Swartes te lewer as hulptroepe om weer aan die bewind te kom. Daarna sou Schoeman en die syne hulle moet bystaan in 'n oorlog wat hulle teen die Vrystaters wou begin. "Hoe ellendig wij het ook hadden, was er volstrekt geen sprake van aan dit verraderlijk voorstel gevolg te geven," aldus Stiemens in sy aantekeninge.

Die besoek van die afvaardiging het rugbaar geword en van vyandige Transvaalse kant is die Vrystaatse regering laat verstaan dat Schoeman en die syne met Mosjesj wou saamwerk. 'n Vrystaatse kommando is uitgestuur om Schoeman, sy seun en Stiemens aan te keer. Hulle het besluit om in spelonke weg te kruip.

'n Patrollie het wel in die nabyheid gekom, maar niks bespeur nie. Daarna was die grootste gevaar voorlopig verby. Tog het Schoeman en Stiemens dit raadsaam geag om tydelik na 'n eensame streek te trek. Daar het hulle 'n hartbeeshuisie gebou

en op blesbokvleis en vis geleef. Die nood het weer hoër geklim en die Vrystaatse regering was nog steeds van plan om die bannelinge gevange te neem.

Behoorlike kleding het begin ontbreek en wanneer die klein-span vir kos gevra het, was daar niks om vir hulle te gee nie. Stiemens het moed begin verloor, maar sy vrou het hom weer moed ingepraat om nie tot oorgawe oor te gaan nie.

Berig is aan die reeds genoemde Senekal gestuur om hulp te verleen. Hy het sy seun met 'n wa gestuur en 'n ou huis, wat hy en sy gesin so pas ontruim het, aan Stiemens en sy gesin aangebied. Stiemens het die klein Senekals onderwys begin gee en kon met dankbaarheid waarneem dat sy dierbares weer enigins al die ontberings te bowe gekom het.

Schoeman en die syne kon dit ook nie langer uithou nie en kort daarna het almal weer onder een dak gewoon.

Die rus is weer versteur toe 'n Vrystaatse patrollie opgedaag het om die bannelinge na Bloemfontein oor te bring. Die kommandant wat van die valse aantygings verneem het, aldus Stiemens, het geweier om sy opdrag uit te voer. Hy het Schoeman en die ander bannelinge aangeraai om vrywillig na die Vrystaatse hoofstad te gaan om daar verantwoording af te lê.

Met 'n perdekar is die reis onderneem, maar die vertrek het aan die oorkant van die rivier bekend geword. 'n Transvaalse mag het die agtervolging begin, maar die reisigers nie ingehaal nie. In Bloemfontein het hulle hul saak in hande van die Uitvoerende Raad gelê. Almal is vrygespreek en is van 'n aantal begeleiers voorsien wat hulle na hul gesinne teruggebring het.

Weer het ook dié berig oor die Vaalrivier gegaan. Binne veertien dae het die bannelinge verneem dat ongeveer 200 weerbare mans in Potchefstroom versamel het om Schoeman en Stiemens, saam met hulle gesinne, weer na Pretoria te bring. Toe Stiemens in Potchefstroom aangekom het, het hy ongeveer 400 burgers aangetref. Die teenparty het die plan probeer verydel, 'n skermutseling het gevolg waarin Schoeman se mag 35 krygsvangenes gemaak het. Hulle is ontwapen en sonder hul perde weer vrygelaat.

Langsaam het die opmars na Pretoria begin. 'n Aantal waens het die snelheid van die opmars vertraag, 'n krygsraad is benoem, 'n kommandant-generaal aangewys en kort voor die aankoms in Pretoria het die krygsmag tot ongeveer 600 ruiters en 200 voetgangers aangegroei.

Die intog in Pretoria het in die volgende volgorde plaasgevind. Aan die voerpunt was die ruiters, daarop het 'n kanon gevolg, daarna die voetgangers en ten slotte die waens.

Die vyand, wat so 'n gedugte mag nie verwag het nie, het dit veiliger geag om die aftog te blaas. Vreugdeskote het in Pretoria geknal, die vlag is gehys en Stiemens het weer intrek in sy woning geneem, nadat hy onmiddellike ontruiming deur die teenwoordige bewoners gelas het.

Die vyand het inmiddels aan die Krokodilrivier stelling ingeneem en laer getrek. Tot laat in die nag het Schoeman en die syne krygsraad gehou. Besluit is om die vyand aan te val. In dieselfde volgorde waarin die troepe in Pretoria verskyn het, is hulle die volgende oggend die vyand tegemoet. Stiemens skets dan die verloop van die stryd soos volg. Op ongeveer 2000 tree het 'n vyftigtal ruiters, sonder om op bevele te wag, die vyand tegemoet gery. Onder hulle was een van Stiemens se blokgenote, 'n sekere Minnaar wat tydens sy gevangeskap verklaar het dat hy die dag van afrekening nie ongestraf sou laat verbygaan nie. Minnaar het van sy perd geklim en 'n vyandelike offisier en 'n burger, wat hom in Pretoria gevange geneem het, doodgeskiet. Die stryd het ontbrand en spoedig was 18 burgers gesneuwel en verskeie gewond. Aan weerskante kon vlugtendes opgemerk word, onder wie die artilleriste van Schoeman se ondersteuners, behalwe die offisier. Stiemens het hom gehelp om die kanon te bedien. By die tweede kanonskoot was die vyandelike geskut buite werking, terwyl twee burgers deur 'n kanonkoeël hul einde gevind het.

Daarna het albei groepe strydendes na hul laers begin vlug. Skote het nog geknal, maar die afstand was te groot. Minnaar was onder die laastes wat teruggekom het. Aan Stiemens se kant was, soos hy vermeld, ook 'n Fransman. Aan weerskante is die wit vlag gehys, waarop die gesneuweldes en gewondes gehaal is. Aan die kant van Stiemens en sy medestryders was ses gesneuweldes en veertien gewondes, van wie later nog twee oorlede is. In die daaropvolgende byeenkoms van die krygsraad is, ondanks die protes van Stiemens en 'n paar ander, besluit om die bloedvergieting te staak. Uit protes het Stiemens en sy ondersteuners as lede van die krygsraad bedank. Schoeman en sy seun en Kruger was volgens Stiemens nie by die geveg aanwesig nie.

Daar is vrede gesluit en tot die verkiesing is W.C. Janse van Rensburg (1818-1865) as staatshoof aangewys. Die verlede moes begrawe word en daarmee was Stiemens sy huis en ander besittings kwyt. Dit het hom s6 gegrief dat hy besluit het om hom as amptenaar aan die Staat te onttrek en as boereskoolmeester op te tree.

Die verkiesing het gekom en daarmee het President M.W. Pretorius, wat sy bedanking as Vrystaatse staatshoof ingedien het, die leiding in Transvaal oorgeneem.

Die land was in 'n chaotiese toestand en in skulde gedompel. Amptenare het geen salarisse ontvang terwyl muntbiljette uitgereik is sonder dat daar van dekking sprake was van staatsweë.

Staatspresident Pretorius het Stiemens versoek om as sy sekretaris op te tree, maar Stiemens wat - om sy eie woorde te gebruik - "genoeg van de politiek" gehad het, het vir die eer bedank. Wel het hy die pos van goewermentsonderwyser aangeneem. 'n Oplossing is gevind om hom vir verliese wat hy tydens die woelings gely het, te vergoed.

Die vredesooreenkoms het nie toegelaat dat Stiemens enige betaling kon ontvang nie. Die Volksraad het egter besluit om